

УДК 34:37.035.6

РОЛЬ ТРЕТЬОГО СЕКТОРА У ПРАВОВОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

ROLE OF THE THIRD SECTOR IN LEGAL EDUCATION OF YOUTH IN UKRAINE

Проць О.Є.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правознавства, соціології та політології

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

У статті аналізується механізм впливу третього сектора на формування правової культури молоді в Україні. Громадські інституції за участі самої молоді є важливим чинником її правової соціалізації в умовах суспільних трансформацій. Наголошується на необхідності оптимізації взаємодії держави та третього сектора у процесі формування й реалізації державної молодіжної політики.

Ключові слова: громадські об'єднання, державна молодіжна політика, молодіжні організації, молодь, правова соціалізація молоді, третій сектор.

В статье анализируется механизм влияния третьего сектора на формирование правовой культуры молодежи в Украине. Общественные институты при участии самой молодежи выступают важным фактором ее правовой социализации в условиях общественных трансформаций. Отмечается необходимость оптимизации взаимодействия государства и третьего сектора в процессе формирования и реализации государственной молодежной политики.

Ключевые слова: общественные объединения, государственная молодежная политика, молодежные организации, молодежь, правовая социализация молодежи, третий сектор.

Analyzes mechanism of the third sector's effect on legal youth culture in Ukraine. Civic institutions participated of youth are an important factor of legal socialization in terms of social transformation. There is a need of interaction between the government and the third sector in the formation and implementation of state youth policy.

Key words: associations, state youth policy, youth organizations, youth, legal socialization of youth, third sector.

Актуальність теми. В умовах значних суспільних трансформацій в Україні особливої ваги набуває проблема правового виховання особистості як важливий аспект формування її правової культури та головний чинник, від якого залежить успіх перетворень у правовому житті суспільства й держави.

Дослідження правового виховання – один із актуальних напрямів наукових пошуків у педагогіці, політології, психології, соціології, юриспруденції та філософії права. У юридичній науці ця проблема постала ще в середині минулого століття. У 60–80-их рр. ХХ ст. активізувалися дослідження самого поняття «правове виховання», його форм і методів, мети й завдань (О.А. Лукашева, В.П. Сальников). Правове виховання розглядалося як необхідна умова підвищення правової активності, правової

культури суспільства, подальшого зміцнення законності та правопорядку.

З середини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. розвиток широкого підходу до праворозуміння, а так само процеси демократизації суспільства зумовили формування окремих реалістичних констатацій, спрямованих на критику догматичного стилю виховання, що орієнтувало тільки на засвоєння знань (В.К. Забігайло, М.І. Козюбра, П.М. Рабінович). Низка висновків щодо правового виховання молоді, зроблених у монографії українських учених [1], і на сьогодні зберігає свою актуальність.

Упродовж десятиліть досліджує питання правової свідомості, правової культури та правового виховання молоді В.В. Головченко [2; 3]. Можна погодитися з його висновком, що рівень правової свідомості

української молоді останнім часом дещо понизився. Окреслюючи напрями правового виховання студентської молоді, В.В. Головченко висловлює думку про доцільність використання у вихованні молоді досвіду іноземних держав (зокрема США), де офіцери поліції спільно з працівниками виправних закладів, психологами й педагогами практикують «екскурсії» школярів, студентів до місць позбавлення волі, однак як практично реалізувати цю пропозицію у вітчизняних реаліях автор не пояснює. Вважаємо цю пропозицію малоефективною. По-перше, методика залякування покаранням навряд чи здатна сприяти формуванню правоактивної особистості. По-друге, слід урахувати суттєві відмінності в системі освіти у США, де вона має прагматично-прикладний характер, і в Україні, де вона, попри значні реформи, залишається в руслі європейської традиції фундаментальної академічної освіти. По-третє, є й певні етичні застереження щодо такого засобу правового виховання: екскурсійна робота в місцях позбавлення волі здатна спричинити стигматизацію засуджених, особливо якщо ними є неповнолітні.

Сучасна загальнотеоретична юриспруденція виявляє інтерес до багатьох аспектів правового виховання, зокрема О.О. Орлова досліджує роль міліції у здійсненні правового виховання [4]; М.Й. Штангрет розглядає філософсько-правові наукові проблеми, пов'язані з правовим вихованням молоді, зокрема курсантів закладів освіти МВС України [5]; В.Ю. Швачка, визначаючи напрями правової соціалізації особи в сучасних умовах розвитку українського суспільства, серед основних називає посилення ролі та значення правового виховання, створення належних умов для самовиховання, належного правового інформування особи [6]. С.В. Богачов присвятив дисертаційне дослідження проблемі найефективнішої форми правового виховання – правовій освіті [7]. З багатьма його висновками можна погодитись, але викликає зауваження акцентування ролі у правовій освіті Міністерства юстиції України, при цьому автор вважає правову освіту складовою системи освіти загалом.

Спробу подати правове виховання в системному вимірі здійснили автори монографії «Правове виховання в сучасній Україні» [8]. У цьому дослідженні правове виховання розглядається як складний соціокультурний феномен, невіддільний від таких комплексних феноменів, як правова культура, правова свідомість, правова соціалізація тощо. У монографії визначаються методологічні підходи до визначення сутності і змісту правового виховання, досліджуються фундаментальні засади правового виховання, аналізуються різні практичні моделі правового виховання, у т. ч. історичні традиції правового виховання в Україні й досвід цієї діяльності за радянських часів. Автори монографії вважають правове виховання одним із важливих чинників розвитку української державності. Монографія стала основою для підготовленого тим самим авторським колективом навчального посібника з філософських проблем правового виховання [9].

Водночас малодослідженим у юридичній науці залишається питання про роль у правовому вихованні молоді так званого третього сектора, під якими розуміються різноманітні громадські організації. Мета статті – проаналізувати вплив громадських інститутів на формування та реалізацію державної молодіжної політики загалом і зокрема визначити основні аспекти їх правовиховної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Поняття третього сектора, як зазначає О.Т. Бень, ґрунтується на тому, що першим сектором вважають державу й усі пов'язані з нею інститути, другим – комерційні інститути, спрямовані на отримання прибутку, а третім – громадянське суспільство, що складається з інститутів чи організацій, які займаються різноманітною діяльністю, але не входять ні в систему державних органів, ані в систему прибуткових структур [10, с. 340]. Один із дослідників громадських організацій Дж. Фішер назвав їх незалежним сектором. Учений наголосив, що громадські організації відіграють ключову роль у формуванні громадянського суспільства, виконуючи функцію посередника між громадянським суспільством і державою [11, р. 10].

Згідно з Законом України «Про громадські об'єднання», громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення й захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [12]. Ст. 22 Закону встановлює засади взаємодії громадських об'єднань з органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування. Держава покликана забезпечувати додержання прав громадських об'єднань. Не допускається втручання органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб у діяльність громадських об'єднань, так само як і втручання громадських об'єднань у діяльність органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, крім випадків, передбачених законом. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування можуть залучати громадські об'єднання до процесу формування й реалізації державної політики, вирішення питань місцевого значення, зокрема, шляхом проведення консультацій із громадськими об'єднаннями стосовно важливих питань державного та суспільного життя, розроблення відповідних проектів нормативно-правових актів, утворення консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів при органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування, у роботі яких беруть участь представники громадських об'єднань. Як видається, значною мірою це стосується участі громадських об'єднань у формуванні й реалізації державної молодіжної політики, зокрема у здійсненні правового виховання молоді. Співпраця органів державної влади з гро-

мадськими об'єднаннями з метою максимального використання їх правових потенціалу може здійснюватися в різних формах: держава може делегувати громадським об'єднанням окремі повноваження щодо правового виховання, організаційно та фінансово підтримувати на конкурсній основі програми, проекти громадських об'єднань, спрямованих на правове виховання молоді; надавати їм методичну й консультаційну допомогу у проведенні правових діяльності, сприяти консолідації та координації діяльності громадських об'єднань при підготовці й проведенні заходів правових спрямування; своєю чергою, громадські об'єднання можуть здійснювати контроль за діяльністю держави у сфері правового виховання молоді, формулювати пропозиції щодо підвищення її ефективності тощо. Доводиться, однак, констатувати, що в сучасних умовах в Україні такий механізм синергетичної взаємодії держави і громадських об'єднань у правовому вихованні молоді не сформований.

Недостатньо досліджена на сьогодні й роль національних дитячих і молодіжних рухів у процесі правового виховання молоді, оскільки тривалий час молодь уважалася пасивним об'єктом, на який здійснюється виховний вплив ззовні. Особливості сучасного становища молоді в системі суб'єктів правового виховання полягають у тому, що вона є його самостійним учасником, який перебуває водночас у процесі свого становлення. Звідси інші суб'єкти правового виховання, передовсім держава, повинні відмовитися від патерналістського ставлення до молоді і створювати, забезпечувати й гарантувати умови для її самовиховання. У цьому питанні Україні варто вивчати та запозичувати досвід зарубіжних держав, де, як зазначають дослідники, процес допомоги молоді черпає енергію в індивідуалізації, а не в колективізації, у регіоналізації, а не в централізації, у плюралізмі, а не в централізмі, у безпосередній участі, а не в управлінні зверху [13, с. 129].

Український дитячий і молодіжний рух вийшов на принципово новий рівень розвитку наприкінці 90-х рр. XX ст. Його становлення як повноцінного інституту соціального, зокрема правового, виховання, потребує і наукового обґрунтування, і відповідних дій державних інституцій.

Держава передовсім здійснює правове регламентування діяльності молодіжних і дитячих громадських організацій. За Законом України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [14], молодіжні громадські організації – об'єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення й захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів; дитячі громадські організації – об'єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства.

Ст. 8 Закону «Про молодіжні та дитячі громадські організації» закріплює право молодіжних і дитячих

громадських організацій брати участь у підготовці та прийнятті рішень із питань державної політики щодо дітей і молоді. Молодіжні та дитячі громадські організації залучаються органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування до розроблення та обговорення проектів рішень із питань державної політики щодо дітей і молоді. Органи державної влади й органи місцевого самоврядування – ініціатори розроблення державної цільової програми, розміщують на своєму офіційному веб-сайті проекти концепцій державних цільових програм, які стосуються дітей і молоді, а також розглядають пропозиції до них від молодіжних і дитячих громадських організацій у порядку, визначеному законом.

Певною мірою ці положення мають декларативний характер, але водночас вони закріплюють взаємовідносини держави та молодіжних і дитячих громадських організацій як рівноправних партнерів. Як слушно зауважує М.Ф. Головатий, відносини молоді з державою, зі всіма елементами її політичної системи, соціалізація молоді, її розвиток і самореалізація найперше відбуваються через молодіжний рух, молодіжні об'єднання та організації. Дотепер немає ні теоретично, ні юридично загальноприйнятої, установленої трактовки понять молодіжний рух, молодіжні організації, об'єднання, однак молодіжний рух завжди був, є і розвивається він і нині [15].

Окремої уваги потребують професійно-орієнтовані громадські організації студентської молоді в межах вищого навчального закладу, що створюються з урахуванням обраного фаху й дають змогу логічно поєднувати навчальний процес, наукову роботу і виробничу практику, завдяки чому студенти набувають і закріплюють практичні навички майбутньої професії. Це можуть бути наукові лабораторії, конструкторські бюро, інформаційно-консультаційні, сервісні, видавничо-поліграфічні центри тощо [16, с. 44].

На нашу думку, серед них варто виділити юридичні клініки, які безпосередньо здійснюють функцію правового виховання. Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» від 03 серпня 2006 р. № 592 [17], юридичні клініки мають функціонувати в усіх навчальних закладах III–IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців за напрямом «Право», незалежно від форми власності й підпорядкування. Юридична клініка є структурним підрозділом вищого навчального закладу III–IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців за напрямом «Право» і створюється як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів.

Типове положення чітко встановлює мету й завдання юридичних клінік. Метою юридичної клініки є підвищення рівня практичних знань, умінь і навичок студентів юридичних спеціальностей; забезпечення доступу представників соціально вразливих груп суспільства до правової допомоги; формування правової культури громадян; підготовка та навчання студентів у дусі дотримання й поваги до принципів

верховенства права, справедливості й людської гідності; розширення співробітництва вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку фахівців-юристів, із судовими, правоохоронними органами, органами юстиції, державної влади та місцевого самоврядування, з іншими установами й організаціями; упровадження в навчальний процес елементів практичної підготовки студентів-правників у сфері юридичних послуг. Мета визначає основні завдання юридичної клініки, серед яких такі: надання студентам можливості набуття навичок практичної діяльності за фахом; створення місць для проходження студентами навчальної та виробничої практики; надання громадянам соціально вразливих верств населення безоплатних юридичних консультацій; проведення заходів щодо правової освіти населення; забезпечення можливості спілкування студентів під час навчального процесу з фахівцями-практиками судових і правоохоронних органів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування з питань їх діяльності; створення ефективного механізму обміну інформацією між населенням, засобами масової інформації та юридичною клінікою, що допоможе оперативно реагувати на практичні потреби громадян.

Основою діяльності юридичних клінік в Україні є принципи поваги до права, справедливості, людської гідності; спрямованості на захист прав і свобод людини; гуманізму; законності й верховенства права; об'єктивності; безоплатності надання правової допомоги; конфіденційності; компетентності та добросовісності.

Щоб повністю усвідомити роль юридичних клінік у правовому вихованні, варто згадати історію їх виникнення в Україні. Сама ідея програми «Юридичні клініки» й методи її реалізації була запозичена з американської та європейської навчально-практичних систем підготовки юристів у 1995–1996 рр. За дослідженням О.Л. Соколенко, уперше термін «юридична клініка» запропонував професор Фроммгольд, який у 1881 р. в статті “Juristische Kliniken”, надрукованій у німецькому журналі “Deutsche Juristen-Zeitung”, аргументував створення клініки при юридичних вищих навчальних закладах на зразок лікарської практики студентів у клініках, які існують при медичних факультетах. У 20–30-х рр. ХХ ст. клінічна освіта поширюється й у США. Джером Франк був одним із перших американців, які зацікавилися цим питанням. Він у 1933 р. написав статтю «Чому б не створити клініку для юристів?» (видання «Огляд правових питань», Університет Пенсільванії, США). Бурхливий поштовх розвитку в США клінічної юридичної освіти припадає на 60-ті рр. минулого століття, коли приватні фонди починають стимулювати розвиток клінік. Американська асоціація юристів (орган, відповідальний за здійснення нагляду за акредитацією юридичних навчальних закладів) пропонує американським школам права розглядати клінічну освіту в двох формах: Pro bono (латинське – за добро) – правова допомога надається конкретним живим клієнтам, Street Law – вуличне право. Програма Street

Law – це клініка з відсутністю живого клієнта, вона спрямована на навчання широких верств населення [18, с. 41].

В Україні ідею «клінічної освіти» сприйняли не відразу, перешкодою були недосконалість нормативно-правової бази, а також відсутність або недостатньо належне фінансування діяльності юридичних клінік. Однак ентузіазм прихильників ідеї та матеріальна підтримка міжнародних донорів стимулювали розвиток «клінічної освіти» в Україні. У 2003–2004 рр. було організовано Асоціацію юридичних клінік України – всеукраїнську громадську організацію, діяльність якої спрямована на підтримку юридичних клінік, а в 2006 р. – усунуто прогалини у спеціальному нормативному регулюванні їх діяльності. М.Т. Лоджук наводить такі факти: станом на 2010 р. стаціонарно працювали й активно реалізували свої функції та завдання 110 юридичних клінік у 27 регіонах України, основою функціонування яких є поєднання інтересів громадян, що потребують правової допомоги і які неспроможні оплатити послуги юриста, та студентів, зацікавлених в отриманні практичних знань, що сприяють у майбутньому їх працевлаштуванню і кар'єрі. За вказаний звітний період юридичні клініки надали безкоштовну правову допомогу більше ніж 50 тисячам громадян, значна частина з яких належить до найбільш незахищених верств населення [19, с. 123].

Роль юридичних клінік у правовому вихованні як самої молоді, так і суспільства загалом, на нашу думку, є значною. Навіть якщо основною метою їх діяльності є отримання практичних навичок студентами, проходження ними навчальної практики, не можна нівелювати інше, надзвичайно важливе завдання юридичних клінік – надання соціально незахищеним групам населення безоплатних юридичних консультацій, тобто підвищення рівня правових знань громадян України шляхом роз'яснення чинного законодавства, складання правових документів тощо. При тому, що така безплатна юридична допомога надається студентами-консультантами, керівник і куратори юридичних клінік здатні забезпечити її належний рівень і якість, що формує в населення повагу до носіїв юридичної професії та, у кінцевому підсумку, повагу до самого права. Водночас здійснюється і правове самовиховання студентської молоді: поглиблюються знання права, формуються уміння й навички правового характеру.

Як видається, для підвищення ролі юридичних клінік як суб'єктів правового виховання необхідно, по-перше, ширше інформувати громадськість про їх діяльність, оскільки багато людей, зокрема молодих, не мають достатньо інформації про юридичні клініки; по-друге, більш ефективно використовувати правоосвітній потенціал юридичних клінік, наприклад, включити до їх завдань організацію факультативних правових курсів для окремих категорій громадян: учнівської молоді, безробітної молоді, приватних підприємців та ін.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можна констатувати, що перші кроки до підвищен-

ня ролі третього сектора у правовому вихованні молоді в Україні зроблено, водночас існує багато проблем. Українська нормативно-правова база передбачає можливість, але не визначає конкретних механізмів залучення третього сектора до формування й реалізації державної молодіжної політики. Правове поле не має цілісного характеру та не стимулює розвитку громадських інституцій, діяльність

яких передовсім спрямована на реальну допомогу молодим людям. Якщо об'єднання і його члени турбуються про те, щоб їх справи й підготовка останніх давали змогу кожному розкрити свої здібності, виявити активність, то воно сприяє розвитку особистості молодої людини в широкому розумінні, зокрема розвитку її правової свідомості й формуванню правової культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Правовое воспитание молодежи / [Н.И. Козюбра, В.В. Оксамытный, П.М. Рабинович и др.]; отв. ред. Н.И. Козюбра. – К. : Наукова думка, 1985. – 319 с.
2. Головченко В.В. Особливості формування правової культури молоді / В.В. Головченко // Право України. – 2004. – № 10. – С. 120–124.
3. Головченко В. Правові механізми формування правосвідомості студентів / В. Головченко, А. Потьомкін // Право України. – 2006. – № 4. – С. 100–103.
4. Орлова О.О. Правове виховання і роль міліції у його здійсненні на сучасному етапі розвитку суспільства (теоретичні та прикладні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О.О. Орлова. – К., 2008. – 22 с.
5. Штангрет М.Й. Філософські проблеми правового виховання молоді (на прикладі закладів освіти МВС України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. : 12.00.12 «Філософія права» / М.Й. Штангрет. – Л., 2006. – 18 с.
6. Швачка В.Ю. Правова соціалізація особи в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В.Ю. Швачка. – К., 2008. – 20 с.
7. Богачов С.В. Теоретико-правові засади правової освіти в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С.В. Богачов. – К., 2010. – 21 с.
8. Правове виховання в сучасній Україні : [монографія] / [А.П. Гетьман, Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян та ін.]; за ред. В.Я. Тація, А.П. Гетьмана, О.Г. Данильяна. – Х. : Право, 2010. – 368 с.
9. Філософія правового виховання : [навчальний посібник] / [А.П. Гетьман, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін.]; за ред. А.П. Гетьмана, О.Г. Данильяна. – Х. : Право, 2012. – 248 с.
10. Бень О.Т. Молодіжні громадські організації: концептуалізація поняття, функції, класифікація / О.Т. Бень // Вісник Львів. ун-ту. Серія «Соціологічна». – 2008. – Вип. 2. – С. 338–345.
11. Fisher J. Nongovernments: NGOs and the Political Development of the Third World / J. Fisher. – Connecticut : Kumarian Press, 1998. – 237 p.
12. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
13. Кербаль М.О. Зарубіжний досвід формування нормативно-правової бази щодо молодіжної політики / М.О. Кербаль // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К. ; Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 13. – С. 124–129.
14. Про молодіжні та дитячі громадські організації : Закон України від 01.12.1998 р. № 281-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 1. – Ст. 2.
15. Головатий М.Ф. Державна молодіжна політика як феномен суспільного розвитку і нова парадигма державотворення у країнах перехідного стану / М.Ф. Головатий // Український центр політичного менеджменту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=23&c=258>.
16. Димитров М.Ф. Професійно-орієнтовані громадські організації – нова форма студентського самоврядування / М.Ф. Димитров // Соціологія : наукові праці. – Т. 103. – Вип. 90. – С. 45–47.
17. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України : Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 р. № 592 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06>.
18. Соколенко О.Л. Юридична клініка в правоосвітній діяльності / О.Л. Соколенко // Вісник Академії митної служби України. Серія «Право». – 2009. – № 1. – С. 40–44.
19. Лоджук М.Т. Юридичні клініки як учасники судового процесу: пропозиції удосконалення законодавства / М.Т. Лоджук // Митна справа. – 2011. – № 1 (73). – С. 121–128.